

TÜRK DİLİ I

Hafta 12

Okutman Engin ÖMEROĞLU

DİL BİLGİSİ

1. Ses Bilgisi (Fonetik)

1. 8. Türkçenin Hece Yapısı

Dilin en küçük parçası sestir. Sesler heceleri, heceler sözcükleri, sözcükler de cümleleri oluşturur.

Sözcüklerin ses yapısının parçalarını heceler oluşturur.

Bir hamlede çıkan ses veya ses topluluğuna **“hece”** denir.

Hecelerin bir hamlede çıkması ve sesin oluşu ses organlarına bağlı olduğu için Türkçedeki hecelerde muhakkak bir ünlü bulunur. Bir hecede aynı anda iki ünlü bulunmaz; çünkü ikinci ünlüyü çıkardığımızda ikinci hece oluşur.

Tek başına bir ünsüz hece oluşturamaz; çünkü ünsüzler ünlü olmadan söylenemez.

Türkçe hecelerde iki aynı ünsüz yan yana gelmez; yani Türkçede **“ünsüz ikizleşmesi”** (diftong) yoktur. Türkçede iki ünsüzün yan yana bulunduğu sözcükler –*bazı istisnalar (elli, anne gibi) dışında*- yabancı kaynaklıdır: *iffet, şiddet, izzet...*

Türkçede bir tek ünlü hece oluşumu için (*o-kul*) yeterlidir.

Türkçede iki ünsüz yan yana gelmez. Ünlüyle biten sözcüğe ünlüyle başlayan ek geldiğinde araya **“n-s-ş-y”** ünsüzleri girer. Bu olaya **“kaynaşma”** denir: *kapı-s-ı, araba-y-a, kapı-n-ın, iki-ş-er...*

Türkçenin hece yapısı ve hece örnekleri:

ünlü=	o
ünsüz+ünlü=	bu
ünlü+ünsüz=	aç
ünsüz+ünlü+ünsüz=	tok
ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz=	türk

Yukarıdaki hecelerin dışındaki hecelerin bulunduğu sözcükler genellikle yabancı kaynaklıdır: *spor, tren, film, şifens...*

Türkçede birleşik sözcüklerde hece bölünmesi olur: **“aslanagzı”** sözcüğünü *as-la-nağ-zı* şeklinde söyleriz. Ünsüzle biten bir sözcük ünlüyle başlayan bir ek aldığında hece sonundaki ünsüz, ünlüyle başlayan ekle birleşik söylenir. Bu olaya **“ulama”** denir.

“A-da-mı-ni-yi-si iş-ba-şın-da bel-li o-lur.”

1. 9. Vurgu

Vurgu üç türdür: Sözcük vurgusu, grup vurgusu ve cümle vurgusu.

1. 9. 1. Sözcük Vurgusu

Bir sözcüğün içindeki hecelerden birini diğerine göre daha kuvvetli, baskılı söylenmesine **“Sözcük Vurgusu”** denir. Sözcük vurgusu dillere göre değişir. Türkçenin de kendine has vurgu sistemi vardır. Ancak her sözcükteki vurgu aynı değildir.

Türkçe sözcüklerde vurgu şu şekildedir:

- ◆ Türkçede vurgu genellikle **son hecededir**: (ancak ilk hecede de bulunabilir)

bulut, açık, kapı, akıllı...

- ◆ Yer adlarında vurgu genellikle ilk hecededir: *İstanbul, Erzurum, Türkiye, Samsun, Ankara...*

- ◆ Ancak **-istan** ekiyle biten yer adlarında vurgu son hecededir: *Bulgaristan, Pakistan, Kırgızistan, Yunanistan...*
- ◆ Sonu **-ya** ile biten yer adlarında vurgu sondan bir önceki hecede bulunur: *Sakarya, Almanya, İtalya, Alanya, Antalya...*
- ◆ Bazı yabancı asıllı sözcüklerde ve özel adlarda vurgu ilk hecededir: *radio, banka, posta, Puşkin, Tolstoy...*
- ◆ Türkçede hitaplarda sözcük ne olursa olsun vurgu ilk hecededir: *arkadaş, beyefendi, kardeş...*
- ◆ Türkçede bazı sözcüklerde vurgu **-ma- ca- ça-** gibi eklerden önceki heceye geçer: *üzülme, arkadaşça, insanca...*
- ◆ Türkçeye Arapçadan girmiş yaygın olarak kullanılan isimlerde vurgu son hecededir: *Ömer, Osman, İsmail, Hasan, Tarık...*
- ◆ Türkçede zarfların çoğunda sözcük vurgusu ilk hecededir: *şimdi, yarın, gayet, şöyle, öğleyin, sonra, önce, artık, demin, hâlâ...*
- ◆ **-Aylın** ekini almış Türkçe sözcüklerde vurgu bu ekten önceki hecededir: *sabahleyin, akşamleyin...*

1. 9. 2. Grup Vurgusu

Söz öbeklerinde (kelime grupları[isim, sıfat tamlamaları, ikilemeler, birleşik isimler, sayı grupları...]) bazı heceler daha baskılı, kuvvetli söylenir; buna grup vurgusu denir. Buradaki vurgu sözcük vurgusundan daha baskındır.

Bazı söz öbeklerindeki grup vurguları şöyledir:

İsim tamlamaları: *kapının kolu, ateşten gömlek...*

İsim- fiil grupları: *denizde yüzmek, gözden düşmek...*

Birleşik adlar: *Afyonkarahisar, Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı...*

Sayı grupları: *otuz sekiz bin, yüz elli beş...*

1. 9. 3. Cümle Vurgusu

Türkçede birden fazla sözcükle oluşmuş cümlelerde bazı sözcükleri diğerlerine göre daha baskın, kuvvetli söyleriz, buna cümle vurgusu denir. Cümle vurgusu cümlelerin; isim, fiil, kurallı, devrik cümle oluşuna göre değişiklik gösterir.

Kurallı, olumlu fiil cümlelerinde vurgu fiilden önceki sözcüktedir:

Cumhurbaşkanı yarın İstanbul'a trenle gidecek.

Cumhurbaşkanı İstanbul'a trenle yarın gidecek.

Yukarıdaki iki örnekte vurgu yükleme en yakın sözcüktedir. Bu bakımdan cümlede anlatılmak istenen asıl unsur da değişmektedir. Şöyle ki birinci cümlede cumhurbaşkanının İstanbul'a trenle gidecek olması vurgulanmışken; ikinci cümlede cumhurbaşkanının İstanbul'a yarın gidecek olmasına dikkat çekilmiştir. Bu bakımdan cümle vurguları anlamı da etkileyen önemli unsurdur.

İsim cümlelerinde vurgu yüklem üzerinde: *Türkiye'nin en kalabalık şehri İstanbul'dur.*

Soru cümlelerinde vurgu yüklemde: *Yarın sınav var mı?*

Devrik-fiil cümlesinde vurgu yüklemde: *Gidiyorum, gurbeti gönlümde duya duya.*

Yukarıdaki vurgular **"doğal vurgu"**lardır ve dilimizin, Türkçemizin doğal özelliğidir.

Ancak bunlardan başka; şartlara, durumlara göre değişebilen vurgular da vardır.

Konuşma dilinde kişinin tercihi, durumuna ve şartlarına göre farklılık gösteren vurguya **"ihtiyari (seçmeci) vurgu"** denir.

Seçmeci vurgu pekiştirmelerde ya da konuşmada gerekli ahengi sağlamak ve değişik duyguların ifadesi için kullanılır.

Mesela şaşkınlık ve hayret için kullandığımız “Allah Allah !” sözündeki vurgu farklıdır; Mehmetçiğin Çanakkale’de düşmana hücum ederken coşkuyla hep bir ağızdan söylediği “Allah Allah!” taki vurgu farklıdır.

Yine şiirlerdeki vurgular da düz yazılardakinden farklı olabilir:

Korkma sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak!

2. Şekil Bilgisi (Morfoloji)

Türkçe şekil bakımından dünya dilleri arasında eklemeli (aglutunative) diller grubundandır. Türkçede kelimelerin köklerine bazı yapım ekleri getirilerek yeni yeni kelimeler türetilebilir. Böyle kelimelere türemiş kelime denir. Kelimelerin köklerine çekim ekleri de gelerek o kelimelere cümle içinde işlerlik kazandırır.

Kelime kökleri **isim (ve isim soylu kelimeler: İsimler, sıfatlar, zamirler, zarflar, edatlar)** ve **fiil** kökü olmak üzere iki türdür. Ayrıca hem isim hem fiil kökü olan ve cümledeki anlamına göre değişen kökler de vardır, böyle köklere **ikili (sesteş) kök** de denir: *savaş, barış, boya, güreş, göç, eski, iç, acı...*

2. 1. İsim Kökleri

Canlı, cansız, soyut, somut kavramları karşılayan kelimelerdir. Ayrıca isimlerin dışındaki isim soylu kelimeler de (*sıfatlar, zamirler, zarflar, edatlar*) isim kökü olarak kabul edilir. *ev, sarı, gök, kış, iş, çok, il, el...*

2. 2. Fiil Kökleri

Hareketi karşılayan köklere denir. Fiil kökleri genellikle tek başına kullanılmaz, fiil çekim ekleriyle çekimlenerek nesneye, kişiye, zamana bağlı olarak kullanılır:

koş- yat- uyu- kız- at-...

2. 3. İkili (sesteş) Kökler

Hem isim hem de fiil kökü olarak kullanılabilen köklere *ikili kök* denir. İkili köklerin isim veya fiil kökü olması cümledeki anlamından çıkartılabilir. “Odamızı mavi renge boyadık.” Cümlesindeki “boya” kelimesi (kökü) fiildir. Ancak “Odanın boyası çok güzel olmuş.” cümlesindeki “boya” (kökü) kelimesi isimdir. İkili köklerin sayıları dilimizde azdır:

barış, boya, güreş, göç, eski, ekşi, iç, acı...

Hepsi önemli
✓

NOKTALAMA İŞARETLERİ

1. 4. Noktalı Virgölün Kullanıldığı Yerler

1. Ögeleri arasına virgöl konmuş sıralı cümleleri birbirinden ayırmak için kullanılır:
At ölür, meydan kalır; yiğit ölür, meydan kalır.
2. Virgülle ayrılmış farklı örnekleri, ayırmak için kullanılır:
Pazardan marul, domates, biber, patlıcan; elma, portakal, muz aldım.
3. Cümle içinde virgülle ayrılmış **tür** veya **takımları** birbirinden ayırmak için konur:
Sınıftaki erkek öğrencilerden Ahmet, Tuğrul, Alper; kız öğrencilerden Oya, Betül, Filiz benimle gelsin.
4. Kendilerinden önceki cümleye ilgi kuran **fakat, lâkin, ancak, ama, çünkü, bununla birlikte, bundan dolayı...** gibi cümle başı edatlarından önce konur:
Vatan için ölmek de var; fakat borcun yaşamaktır.
Bu tür durumlarda noktalı virgöl yerine virgöl de kullanılabilir:
Vatan için ölmek de var, fakat borcun yaşamaktır.
Bu tür durumlarda cümle başı edatları kaldırılıp sadece noktalı virgöl de yazılabilir:
Vatan için ölmek de var; borcun yaşamaktır. Bu durum, tercihe, üsluba bağlıdır.

Dikkat: Noktalı virgöl'den sonra özel isim yoksa sözcük küçük harfle başlar.

1. 5. İki Nokta

İki nokta üs üste işareti şu şekilde kullanılır:

- A. Kendisinden sonra örnek verilecek cümlelerin sonuna konur:
Halk şairlerinin bazılarını sıralayalım: Karacaoğlu, Dadaloğlu, Aşık Veysel...
Benimle kim gelecek?
Ahmet atılır:
-Ben, Mustafa ve Orhan.
- B. Kendisinden sonra açıklama yapılacak cümlelerin sonuna konur:
Bu kararın istinat ettiği en kuvvetli muhakeme ve mantık şu idi: Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. (M. Kemal ATATÜRK)
- C. Kütüphanecilik alanında yazar adı ile eser başlığı arasına konur:
Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Yaban, Yahya Kemal Beyatlı: Eski Şiirin Rüzgârıyla
- D. Edebî eserlerdeki karşılıklı konuşmalarda, konuşan kişinin adından sonra konur:
Bilge Kağan: *Ulusum birleşip yücelsin diye*
Gece uyumadım, gündüz oturmadım.
Türklerim Bilge Kağan der bana.
Ben her şeyi onlar için bildim.
Nöbetteyim !
Koro: *Göğ erer başımız*
Başınla senin!

E. Matematikte bölme işareti olarak kullanılır: *70: 2 = 35*

1.6. Ayraç (Parantez) ()

Ayraç işareti şu durumlarda kullanılır:

A. Cümlelerin yapısıyla doğrudan ilgili olmayan açıklamalar, ilâve bilgiler ayraç içinde gösterilir:

...

Ona göre insan; su, toprak, ateş, havadan ibaret dört unsur ile onlara sonradan katılan canın (Ruh) birleşmesiyle meydana gelmiştir. (Bu, sadece Yunus' un değil eski filozofların ve sufilerin temel görüşüdür.)...

B. Cümlede anlamı bilinmeyen, açıklanmasının daha iyi olacağı düşünülen kelimelerin anlamı ayraç içinde gösterilir:

Ben gelmedim davi (dava) için, benim işim sevi için.

(Yunus Emre)

C. Alıntıların aktarıldığı eseri veya alıntının alındığı yazarı, şairi göstermek için ayraç kullanılır:

Şu Boğaz Harbi nedir? Var mı ki dünyada eşi?

En kesif orduların yükleniyor dördü beşi,

- Tepeden yol bularak geçmek için Marmara'ya-

Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya,

... (Mehmet Akif Ersoy / Çanakkale Şehitlerine)

KAPALI ÇARŞI

Kendi yastıklarına gölge salmasın

Çocuklarının öpüşleri onlara anlat

...

(Sezai Karakoç)

D. Sözü edilen kişinin, yazarın, şairin, düşünürün, ünlü birinin veya başka birinin

–varsa- ölüm tarihleri ayraç içinde gösterilir:

Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938) 19 Mayıs 1918'de Samsun'a çıktı.

E. Bir söze alay, kinaye katmak için ayraç içine yazılmış ünlem işareti kullanılır:

İsteseymiş bir günde bitirmiş (!) ama vakti yokmuş.

F. Bir bilginin şüpheyle karşılandığı durumlarda ayraç içinde soru işareti kullanılır:

Karacaoğlan XVII. yüzyılda (?) yaşamış halk şairimizdir.

G. Tiyatro eserlerinde konuşanın hareketlerini, durumunu açıklamak ve göstermek için kullanılır:

MUSTAFA: - (Orhan'nın yakasını kavrar ve yüzüne sertçe bakar) Bu köprüden geçmek yasak mı?

1. 7. Köşeli Ayraç (Parantez) []

Ayraç içinde tekrar ayraç kullanılması gerektiğinde kullanılır:

Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşu, bir yandan da askerî zaferlere (1. İnönü [10 Ocak 1921], II. İnönü [1 Nisan 1921]) dayanır.